
شیوه‌های مقابله‌ی امام علی (ع) با خائنین بیت‌المال

www.ketab.ir

نویسنده:

رقیه مدینه دارابی

سرشناسه	:	مدینه دارابی، رقیه، ۱۳۶۴ -
عنوان و نام پدیدآور	:	شیوه‌های مقابله امام علی (ع) با خائنین بیت‌المال / رقیه مدینه‌دارابی.
مشخصات نشر	:	تهران: ندای کارآفرین، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	:	۹۶ ص.
شابک	:	978-600-482-239-8
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
موضوع	:	علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. - دیدگاه درباره مالیه عمومی
موضوع	:	Ali ibn Abi-talib, Imam I, 600-661 -- Views on public finance
موضوع	:	مالیه عمومی (فقه)
موضوع	:	Finance, Public (Islamic law)
رده بندی کنگره	:	۱۳۹۷ م۴/۰۹/۲۲۸ BP
رده بندی دیویی	:	۹۵۱/۲۹۷
شماره کتابشناس ملی	:	۵۵۰۹۳۷۸

نام کتاب	:	شیوه‌های مساباهه امام علی (ع) با خائنین بیت‌المال
نویسنده	:	رقیه مدینه‌دارابی
طراح جلد	:	رضا کاوه
صفحه‌آرا	:	اکرم ملک نژاد
تیراژ	:	۱۰۰۰
نوبت چاپ	:	۱۳۹۷ اول
قیمت	:	۱۴۰۰۰ تومان
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۴۸۲-۲۳۹-۸

تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخر رازی، نبش کوچه نیری، پلاک ۲۹

تلفن تماس: ۶۶۴۰۲۷۲۲

WWW.NedayeKarafarin.ir

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۱۵	فصل اول: بیت‌المال
۱۵	مفهوم بیت‌المال
۱۶	معنی سیره از نظر لغوی و اصطلاحی
۱۶	سیره در لغت
۱۶	سیره در اصطلاح
۱۷	سیره امام امیرالمومنین علی (ع)
۱۷	منابع تأمین بیت‌المال
۱۷	صدقه، زکات
۱۸	مفهوم صدقه در قرآن و مصداق آن
۲۰	موارد مصرف زکات
۲۰	تعلق یافس صدقه و زکات نسبت به فقرا
۲۲	خمس
۲۳	یک پنجم غنایم و خمس است
۲۳	وجوب خمس
۲۳	خمس از اموال بیت‌المال است
۲۴	انفال
۲۵	مفهوم انفال در قرآن
۲۵	ارتباط انفال با موضوع بیت‌المال
۲۷	انفال از غنایم و اموال بیت‌المال است
۲۷	عهده دار انفال ائمه (ع) و حاکم شرع است
۲۷	جزیه
۲۸	جزیه و مصداق آن
۲۸	جزیه امری قابل اجرا و ضروری
۲۸	پرداخت جزیه بر عهده اهل کتاب است
۲۹	جزیه بعنوان مالیات سرانه
۳۰	خراج
۳۱	فصل دوم: تقسیم بیت‌المال از منظر امام علی (ع)
۳۱	عدم بخشش بی‌جا از بیت‌المال
۳۱	پرداخت حقوق اموال
۳۱	باز گرداندن بیت‌المال هدر داده شده
۳۲	یاری فرودستان از بیت‌المال
۳۲	تقسیم بیت‌المال در سریعترین زمان

۳۲	بیت‌المال و یاری درمانده گان
۳۲	عدالت امام علی (ع) در تقسیم بیت‌المال
۳۳	امام علی (صلوات الله علیه) و حقوق بشر
۳۵	فصل سوم: مصادیق کلی سیره مقابله امام امیرالمومنین علی (ع) با خائنین بیت‌المال
۳۵	اخلاق سیاسی امام علی (ع)
۳۶	عدالت محوری
۳۹	ایزارانگاری قدرت
۴۰	کرامت انسانی
۴۱	نظارت بر کارگزاران سیاسی
۵۴	اختصاص دادن بخشی از بیت‌المال به فقرا
۵۵	خوف از خدا و یاری مستمندان
۵۶	اولویت بندی نیازها: فقرا از سوی فرمانداران
۶۵	دستورالعمل به کارگزاران حکومتی
۶۶	طرق صحیح اخذ مالیات اسلامی
۶۷	رعایت حقوق مالیات دهنده
۶۹	رعایت حال خراج دهندگان
۷۱	فصل چهارم: برخی از دستورالعمل‌های مهم امام علی (ع) به کارگزاران حکومتی
۷۳	مقابله با سوءاستفاده در مورد بیت‌المال
۷۳	ناباوری حقایق برای هواپرستان و نابودی فریب
۷۵	سخت گیری امام علی (ع) در حفظ بیت‌المال
۷۸	فصل پنجم: اصلاحات اقتصادی و تقسیم بالسویه بیت‌المال
۸۰	اصلاح نظام اداری و مدیریتی جامعه
۸۱	استفاده شخصی عثمان از بیت‌المال
۸۲	سیاست مالی عثمان
۸۲	وقایع دوران خلافت عثمان
۸۳	برنامه امام علی (ع) جهت از بین بردن سیاستهای مالی عثمان
۸۵	شایسته سالاری و حق مداری در حکومت امیر مؤمنان علی علیه‌السلام
۸۷	حاصل کلام
۸۹	منابع و مأخذ

مقدمه

بیت‌المال به‌عنوان یک ارکان اصلی در امور اقتصادی دولت اسلامی دارای اهمیت بسزایی است به‌گونه‌ای که برای اداره بهتر امور مسلمین و تأمین بودجه اداری کشور اسلامی و دستگیری از فقرا و مستمندان نیاز به منبع مالی است که بیت‌المال نقش این منبع را ایفا می‌نماید.

بی‌تردید سختگیری درزمینه‌ی بیت‌المال و برخورد شدید با خائنین به این امانت در عصر حاکمیت امام علی (ع) نمود عینی و حقیقی یافته بود... قدر مسلم نظارت بر مسئولان و کارگزاران موجب می‌شود که اشخاص خدمت‌گذار، دل‌سوز و زحمت‌کش از افراد خائن و تن‌پرور شناخته شوند و با تشویق آنها، خدمت‌گزاران به خدمت بیش‌ازپیش تشویق شوند و با تنبیه و مجازات خائنان و متخلفان کسی به خود جرأت خیانت، کم‌کاری و تن‌پروری ندهد.

امیر مؤمنان علی علیه‌السلام اشخاص خدمت‌گزار و دل‌سوز را مورد لطف و مرحمت خویش قرار می‌داد، خدمتشان را در حد لازم می‌ستود. این روش، دلسوزان و خدمت‌گزاران را به خدمت بیش‌تر تشویق می‌کرد و از فرصت‌طلبان و خائنان مجال کارشکنی و خیانت را سلب می‌کرد.

در مقابل برخورد ایشان با خائنین، دین اغماض و گذشت بوده و در این امر حتی به برادر خود نیز تبعیض قائل نبودند. برخورد قاطع علی (ع) با مسئولان و کارگزاران حکومتی که به بیت‌المال خیانت می‌کردند، شدیدترین برخوردها بوده است و این امر در راستای احقاق حقوق مظلومان، از طریق برکنار ساختن و عزل و مجازات کارگزاران و مدیران حکومتی همراه بوده است. در قاموس حکومت علی (ع)، همواره اصل این است که حق با مرده است و گویی همیشه فرمانداران و کارگزاران حکومتی، متهم و محکوم‌اند؛ مگر اینکه خلافت بر شایسته است. در سیره آن حضرت، به‌محض اینکه درزمینه‌ی خیانت به بیت‌المال و پایمال شدن حتی انسان‌های کوچک‌ترین شکایتی از سوی ضعیف‌ترین شخص علیه یک والی و حاکم به ایشان می‌رسد، دستور آرام و قرار از آن حضرت ربوده می‌شود؛ برآشفته می‌گردید و بی‌درنگ به تحقیق می‌پرداخت و در صورت احراز درستی شکایت، بدون هیچ ملاحظه‌ای و گویی در کمال خشونت، شدیدترین برخوردها را با آن کارگزار و استاندار به عمل می‌آورد. نمونه‌های زیادی از برخورد سخت حضرت علی (ع) با حرام‌خواران و متعذیان به بیت‌المال در اسناد و روایات موجود است.

امیر مؤمنان علیه‌السلام اشخاص خدمت‌گزار و دل‌سوز را مورد لطف و مرحمت خویش قرار می‌داد، خدمتشان را در حد لازم می‌ستود. این روش، دلسوزان و خدمت‌گزاران را به خدمت بیش‌تر تشویق می‌کرد و از فرصت‌طلبان و خائنان مجال کارشکنی و خیانت را سلب می‌کرد. در این کتاب به‌اجمال به موضوع "بررسی شیوه‌های برخورد امام علی (ع) با خائنین بیت‌المال"

پرداخته خواهد شد.

در حجیت روش امام علی (ع) می‌توان چنین بیان کرد که رفتار سیاسی امام پرتوی از سیر و سلوک دینی و جلوه‌ای از اطاعت و پیروی ایشان در برابر فرمان الهی است مخصوصاً آن زمان که رهبری سیاسی جامعه اسلامی را بر عهده می‌گیرد در پی آن است که نشانه‌های دین را در جای خود بنشانند سراسر وجود امام علی (ع)، تاریخ و سیرت علی، خلق و خوی علی، رنگ و بوی علی، سخن و گفتگوی علی درس است و سرمشق تعلیم است و رهبری. حضرت امام محمدباقر (ع) در مورد امام علی (ع) فرموده‌اند: "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ نَصَّبَ عَلِيًّا عِلْمًا بَيْنَهُ وَبَيْنَ خَلْقِهِ فَمَنْ عَايَنَهُ كَانَ مُؤْمِنًا وَمَنْ أَنْكَرَهُ كَانَ كَافِرًا وَمَنْ جَهِلَهُ كَانَ ضَالًّا وَمَنْ نَصَّبَ مَعَهُ شَيْئًا كَانَ مُشْرِكًا" (خانی زری، حضرت علی را نشانه‌ای میان خود و مخلوقاتش قرارداد پس هر کس او را بشناسد مؤمن بود هر که او را انکار کند کافر است و هر کس به مقام او جاهل باشد گمراه است کسی که پیروی او را در مقام او انگارد مشرک است و هر کس با ولایت او به نزد خدا آید به بهشت داخل شود) (تلمیح، ص ۱۰۱، ج ۱، ص ۴۳۷)

علی (ع) به منزله نفس پیامبر (ص) است روش امام علی در تقسیم بیت‌المال در زمان خلافت کوتاه‌مدت خود برخلاف روش عثمان، در تقسیم بیت‌المال کوچک‌ترین تبعیض قائل نمی‌شد و هیچ کس را بی‌جهت بر دیگری ترجیح نمی‌داد و اگر گزارش می‌رسید که یکی از فرمانداران این مورد تخلف نموده او را شدیداً مورد مواخذه قرار می‌داد. اهمیت بیت‌المال: ارزش و اهمیت بیت‌المال در اسلام تا حدی است که امام علی (ع) به متخلفین از بیعت و همچنین طاغیان خوارج را تا وقتی که عملاً دست مکاره نشده بودند مزاحم نمی‌شد و حتی سهم بیت‌المال آن‌ها را قطع نکرد.

هشدار در مورد استفاده ناروا از بیت‌المال: "وَإِنْ عَمَلَكَ لَيْسَ لَكَ بِأَمَانَةٍ وَ لَكَ فِي عُنُقِكَ أَمَانَةٌ وَ أَنْتَ مُسْتَرْعَى لِمَنْ فَوْقَكَ لَيْسَ لَكَ أَنْ تَفْتَنَاتَ فِي رِعْيَةٍ وَ لَا تَخَاطِرَ إِلَّا بِوَيْقَةٍ وَ فِي يَدَيْكَ مَالٌ مِنْ مَالِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ" (نهج البلاغه، نامه ۵) (همانا پست فرمانداری برای تو وسیله آب و نان نبوده بلکه امانتی در گردن توست باید از فرمانده و امام خود اطاعت کنی تو حق نداری نسبت به رعیت استبداد ورزی و بدون دستور به کار مهمی اقدام نمایی در دست تو اموالی از ثروت‌های خدای بزرگ و عزیز است و تو خزانه‌دار آنی تا به من بسپاری امیدوارم برای تو بدترین زمامدار نباشم. با درود)

هشدار از خیانت به بیت‌المال: امام در نامه به زیاد بن ابیه، جانشین فرماندار بصره می‌نویسند "و انی أقسم بالله قسما صادقا، لئن بلغنی أنك خنت من فیء المسلمین شیئا صغیرا أو کبیرا، لأشدن علیک شدة تدعک قلیل الوفرة، ثقیل الظهر، ضئیل الامر؛ و السلام." (نهج‌البلاغه، نامه ۲۰) (همانا من به‌راستی به خدا سوگند می‌خورم! اگر به من گزارش کنند که در اموال عمومی خیانت کردی کم یا زیاد، چنان بر تو سخت‌گیرم که کم‌بهره شده و در هزینه عیال درمانده و خوار و سرگردان شوی. با درود.)

بیت‌المال در لغت: ریشه این کلمه "مول" بوده و مال یعنی آنچه انسان مالک آن شود (قرشی، قاموس قرآن، ج ۴، ص ۳۲۱) مصدر این کلمه "میل" می‌باشد چون مال چیزی است که انسان به‌سوی آن متمایل می‌شود میل از حالت اعتدال و وسط به یکی از دو طرف افراط و تفریط عدول کردن است. (راغب، معجم مفرد، الفاظ قرآن، ص ۷۸۳). مال یمال یعنی ثروت او بیشتر است (ابن فارس، معجم مقاییس، ج ۵، ص ۲۸۵) مول مشهور به مال و جمع آن اموال است یعنی صاحب ثروت (خلیل بن احمد، کتاب العین، ج ۸، ص ۳۴۴). بیت‌المال اصطلاحی در فقه و نام یکی از نهادهای دولت اسلامی است. (ماهردی، الاحکام السلطانیة، ص ۳۵۴).

"و لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بَاطِلًا ۖ تَدُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالٍ... وَ تَدُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ." (بقره / ۱۸۸) (و لا تاكلوا اموالكم بینكم بالباطل: و اموال خود را در بین خود به باطل مخورید. منظور از (اكل) گرفتن و مطلق تصرف است که به‌طور مجاز به‌عنوان خوردن مال مردم نامیده می‌شود. (مال) به معنای هر چیزی است که مورد رغبت انسان‌ها قرار بگیرد. و از عدل، میل است چون مال چیزی است که دل آدمی به‌سوی آن متمایل است یا از ریشه (موتن) به معنی عطاء. (بین) فاصله‌ای است که به دو چیز یا بیشتر نسبت داده می‌شود و (باطل) مقابل حق است و کسی امر دارای ثبوت است و باطل چیزی است که ثبوت ندارد اصل معنی مال متعلق به خداست و خدا آن را از راه وضع قوانین عادلانه میان مردم تقسیم نموده تا مالکیت آنان به‌حق تعدیل شود و ریشه‌های فساد قطع گردد. (و دتلوا بها الى الحکام لتاکلوا فریقا من اموال الناس بالاثم و انتم تعلمون): و برای خوردن مال مردم قسمتی از آن را به‌طرف حکام به‌صورت رشوه و گناه سرازیر می‌نمایید بآنکه می‌دانید که این عمل حرام است (اعلاء) به معنای آویزان کردن دلو در چاه است برای آب‌کشی و کنایه شده از این کلمه به‌عنوان رشوه دادن به حکام تا بدون آن احترام مالکیت در جامعه اسلامی استقرار نمی‌افتد و منظور از (اثم) مصالحه رشوه دهنده و رشوه گیرنده است بر

تقسیم اموال مردم بین خودشان (طباطبایی، المیزان، جلد ۲، ص ۵۲). نباید به وجه غیر حلال مانند غضب و ستم نمودن مال‌های یکدیگر را بخورید مانند "لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ" و بعضی گفته‌اند مراد این است که مال‌های یکدیگر را به وسیله لهو و لعب مانند قمار و بازی‌های دیگر نگیرید (و تدلوا بها الی الحکام...) و مراد از این جمله از آیه، چند احتمال داده شده است:

- ۱- ودیعه‌ها و چیزهایی که بینه و دلیل بر آن‌ها نیست؛
- ۲- مال یتیمان که در دست اوصیاء آن‌هاست که وقتی از آنان مطالبه می‌شود نزد قاضیان می‌برند که ستمی را بگیرند و در ظاهر راهی برای آن‌ها بود؛
- ۳- مال‌هایی که به گواهی و شهادت دروغ گرفته می‌شود؛ و بهتر آن است که همه آن‌ها مراد باشد از این آیه است. و در رد که اقدام بر گناه با علم و اطلاع از آن گناه بیشتر است (طبرسی، مجمع‌البیان، جلد ۲، ص ۷-۵) همین معنی در سوره نساء آیه ۲۹ با توضیح بیشتری خطاب به مؤمنان آمده است می‌نماید "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِنَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ" است. تجارت توأم با تراضی، درواقع بیان یک مصداق روشن از طرق مشروع و حلال است و همه میراث و هدیه، وصیت و مانند آن را نقل نمی‌کند زیرا آن‌ها نیز از طرق مشروع عقلایی است (سرم، گونه، ج ۲، ص ۳-۴).
- ۱- مالکیت باید از راه صحیح باشد ولی تصرف از طریق باطل و رشوه ایجاد مالکیت نمی‌کند (لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ)

- ۲- جامعه در حکم یک پیکر واحد است (أَمْوَالُكُمْ بَيْنَكُمْ)
- ۳- رشوه حرام است و انسان حق ندارد برای تصاحب اموال مردم رشه دهد (تدلوا بها الی الحکام لتأكلوا فربقا من اموال الناس)

- ۴- اسلام مردم را مانند اموالشان می‌داند (اموال الناس)
- ۵- لغزشهای آگاهانه خطرناک است (و انتم تعلمون) (قرآنی، تفسیر نور، جلد ۱، ص ۲۹۶).
- رشوه و عدم قبولی آن: قال رسول الله (ص) "أخذ الامير الهدیه سحت و قبول القاضی الرشوه کفر" اگر حاکمی هدیه‌ای قبول کند حرام و اگر قاضی پول رشوه قبول کند کفر است (حاکم بهتر است به دلیل نیاز نداشتن حتی هدیه هم قبول نکند) (میرزایی، ترجمه نهج الفصاحه، ج ۱۸۲۸).

پرهیز از انحصارطلبی: قال الامام علی (ع): "ایک و الاستئزاز بما الناس فيه اسوه" امام علی (ع) خطاب به مالک اشتر فرمود: پرهیز از ویژه سازی (انحصارطلبی) در چیزهایی که همه مردم در آن‌ها برابرند.

تقسیم بیت‌المال در زمان مشخص: "عن مجمع: ان علينا کان یکنس بیت‌المال کل یوم جمعه ثم ینضحه بالماء، ثم یصلی فیہ رکعتین، ثم یقول تشهدان لی یوم القیامه" مجمع تیمی گوید "علی (ع) روزهای جمعه بیت‌المال را جارو می‌زد و در آن آب می‌پاشید و دو رکعت نماز می‌گزارد و می‌گفت: این "دو رکعت نماز" شاهدند که (من بیت‌المال را به‌موقع در میان مسلمانان تقسیم کردم) (حر عاملی، وسایل الشیعه، ج ۱۱، ص ۸۳).

بخشش از بیت‌المال: قال الامام علی (ع): "جود الولاه بقیة المسلمین، جور و ختر" امام علی (ع) فرمود: بخشش از بیت‌المال به حکمرانان از اموال عمومی مسلمانان، ستم و خیانت است. (محمدری‌شهرت، میزان الحکمه، ج ۱۰، ص ۷۴۵).

عدالت در تقسیم بیت‌المال: قال الامام علی (ع): "لما عوتب علی التسویه فی العطاء: اتامرونی ان اطلب النصر بالجور فیمن و لیت؟ والله لا اطور به ما سمر سمیر و ما ام نجم فی السماء نجما و لو کان المال لی لسویت به خیف و انما المال مال الله، [ثم قال] الا و ان اعطاء المال فی غیر حقه تبذیر و اسراف و هو یرفع صاحبه فی الدنیا و یضعه فی الآخرة و یکرمه فی الناس و یمینه عند الله و لم یضع الله ما به فی غیر حقه و لا عند غیر اهله الا حرمه الله شکرهم و کان لغیره ودهم، فان زلت به النعل، فما تلتاح الی معوتتهم فشر خلیل و الام خدین" (نهج البلاغه، خطبه ۱۲۶) از خطبه بالا به‌خوبی استاده می‌شود که امام علی امیرالمؤمنان (ع) اصرار داشته‌اند بیت‌المال مسلمانان همواره به‌طور مساوی در میان مسلمانان تقسیم گردد توضیح اینکه: اموالی که در بیت‌المال وارد می‌شده عمدتاً از سه ناحیه بوده است اول غنائم جنگی دوم اموال خراجیه سوم جزییه‌ها و مالیات‌ها چهارم زکات پنجم خمس ششم انفال. اضافه بر این تفاوتی که گاه در تقسیم بعضی از ارقام اموال بیت‌المال اعمال شود بر اساس مصالح مسلمانان و خدماتی است که اشخاص انجام می‌دهند نه بر اساس مصالح شخصی. (مکارم، پیام امام امیرالمؤمنین، ج ۵، ص ۳۱۴-۳۱۱)